

"וילכו שניהם יחד"
 לע"נ בעלי אהובי, דוד יעקב הלוי אפלבום,
 הועלה בסערת אש השמימה
 ולע"נ בתי יקירתי, נאווה אפלבום,
 הועלתה על מוקד המזבח

דבורה ספירו אפלבום

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

סיפור עקדת יצחק (בראשית כ"ב) וסיפור הסתלקות אליהו (מל"ב ב') מספרים שניהם על אירועים דרמטיים. ממבט ראשון אין קשר ביניהם, וכל סיפור עומד בפני עצמו בספרות המקראית ובתודעה הקולקטיבית. אבל אחרי ניתוח והסתכלות מעמיקה מתברר שלצד הניגודים הבולטים ביניהם יש כמה נקודות דמיון משמעותיות. מה שמשך את תשומת לבנו תחילה הוא מספר ניכר של מילים משותפות, והדבר אומר דרשני.

א

מל"ב ב'	בראשית כ"ב
וַיְהִי בְּהַעֲלוֹת ה' אֶת אֱלֹהֵיו בְּסַעֲרָה הַשָּׁמַיִם... וַיַּעַל אֱלֹהֵיו בְּסַעֲרָה הַשָּׁמַיִם (א, יא).	וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם... וְהָעֶלְהוּ שָׁם לְעֹלָה... וַיַּעֲלֵהוּ (א-ב, יג).

שני הפרקים מוצגים על ידי כותרות שהן בעצם תמציתה של הפרשה מבחינה רעיונית: בבראשית מדובר על הניסיון של אברהם אבינו, ובמלכים מדובר על הסתלקותו של אליהו הנביא. השימוש במילה "ויהי" מוסיף גם הוא ל'טון' של הפרשיות, ולצפוי לנו בהמשך הסיפורים. כפי שכבר מרומז בחז"ל: "שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אמר כל מקום שנאמר 'ויהי' משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, אם שמחה אין שמחה כיוצא בה".¹ כך גם בסיפורים שלנו, "צרה ושמחה שאין כיוצא בה" מעורבות. גם אברהם וגם אלישע מרגישים את החרדה מאיבוד יקיריהם ובה בעת גם את השמחה הנובעת מן ההכרה שהם רצויים לאל.

1. ויקרא רבה פרשה יא, מהד' מרגליות עמ' רלד.

ב

קשה שלא לשים לב לשימוש בשורש על"י (על"ה) בתיאור הנושא המרכזי והדרמטי של שני פרקים אלו, "והעלהו שם לעלה", ו"ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה"... "ויעל אליהו בסערה השמים".

הביטוי 'העלאת עולה' נפוץ בתורה, במיוחד בתורת הקרבנות, וכוונתו היא הקרבת קרבן העולה על ידי שרפה. העולה נשרפת כליל לה', ואין הבעלים אוכלים ממנה דבר, ומטרתה לכפר על האדם על ידי נכונותו לעלות בעצמו על המזבח, כביטול המוחלט של ה"אני" כלפי ה'.

כמה מן המדרשים² ובעלי התוספות³ מציינים, שטמון בלשון "והעלהו... לעלה" רמז, שה' לא התכוון לשחיתתו של יצחק, אלא להעלאתו להר ולראש המזבח, ואחר שראה ה' את נכונותו של אברהם, ציווה אותו להורידו. הניסיון של העלאתו היה בעצם הקדשת יצחק, שהוא בכל מהותו, ובמשך כל חייו, מסור לה'.

באמצע הדרך מתברר ליצחק, נושא האש והעצים, שהוא המיועד להיות קרבן העולה, ובכל זאת "וילכו שניהם יחד". בסוף הסיפור, האיל הנאחז בסבך הופך להיות הקרבן במקומו, ויצחק ניצל. אבל כדברי פילון, "מעשהו של זה [= אברהם] אם כי לא נעשה עד גמירה, חקוק מאז ורשום כשלם ומושלם לא רק בספרי הקודש אלא גם בלב קוראיהם".⁴ ואכן, מהותו כדבר 'הקדש' המשיכה גם לאחר הקרבת האיל במקומו. ולכן, רש"י אומר על דברי ה' ליצחק, "שכן בארץ אשר אמר אליך: "...אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך" (רש"י לבראשית כ"ו, ב).

המדרש מוסיף למורכבות הסיפור, וטוען בוורייציות ובהדרגות שונות, שבעצם יצחק אכן היה 'עולה' ועלה השמימה; או כפשוטו, או שמהותו כדבר 'הקדש' המשיכה גם לאחר הקרבת האיל במקומו. הסבר בדרך זו מוזכר במפרשים כנלמד מבעיה בכתוב, שהרי כתוב "וישב אברהם אל נערי", ושואלים – ויצחק היכן הוא?

2. בראשית רבה פרשה נו, יב, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 604; מדרש שכל טוב בראשית כ"ב ב, מהד' בובר עמ' 60; מדרש לקח טוב בראשית כ"ב ב, מהד' בובר עמ' 97; מדרש הגדול בראשית כ"ב ב, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' שנט.
3. בתוך: ספר הדר זקנים על חמשת חומשי התורה, על בראשית כ"ב, ב, ליוורנו ת"ר, ח ע"א. גם שד"ל סובר כך בפירושו לפסוק.
4. פילון האלכסנדרוני, 'על אברהם', בתוך: ס' דניאל-נטף (מהדירה), כתבי פילון האלכסנדרוני ב, ירושלים תשנ"א, עמ' 105.

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

אלא אמר ר' אלעזר בן פרת אף על פי שלא מת יצחק מעלה עליו הכתוב כאלו מת ואפרו מוטל על גבי המזבח.⁵

ר' אלעזר אומר כיון שהגיעה חרב על צוארו של יצחק, פרח נשמתו ויצאה וכשהשמייע הקב"ה קולו מבין שני הכרובים ואמר 'אל תשלח...' חזרה נפשו לגופו והתירו ועמד על רגליו וידע שכך המתים עתידין להחיות. פתח ואמר, 'ברוך מחיה מתים'.⁶

נטמן יצחק בגן עדן שתי שנים, כדי להתרפאות מן החתך שחתך אביו כשהתחיל לשוחטו...⁷

ויש אומרים הלך לו אצל שם בן נח ללמוד תורה.⁸

הסברים מדרשיים אלו לא באו רק ליישב טקסט בעייתי; לו הייתה זו מגמתם היחידה היו מסתפקים בתירוץ שיצחק הלך ללמוד תורה אצל שם. אבל תירוץ זה אינו משקף כראוי את ההתבטלות המוחלטת שהפגין אברהם על ידי נכונותו לשחוט את בנו ואת נכונותו של יצחק להישחט. תירוץ זה גם אינו משקף את ההשפעה הנפשית של אירוע טראומתי זה על אישיותו של יצחק ועל דרכי פעולתו בהמשך.

חז"ל רצו לציין, שיצחק שירד מן המזבח, איננו אותו יצחק שעלה; ועד כדי כך, שאפשר לומר שיצחק ה'שן' מת, והנה כאילו הוא נולד מחדש. בנוסף, חז"ל רצו לומר שהפעולה הנוראה של שחיטה הייתה צריכה לצאת אל הפועל בדרך כלשהי כדי שלא יהיה שום פקפק בנכונותו של אברהם לציית לציווי ה'.

יש לציין גם את ההשלכות מרחיקות הלכת של אירוע זה על עם ישראל לדורותיו כמימוש היסוד של "מעשה אבות סימן לבנים".⁹

'נאחז בסבך', ר' יצחק ור' חונא. ר' יצחק אומר מלמד שהראה לו הקב"ה לאברהם אבינו את האיל ניתש מחורש זה ונסבך בזה, ניתש מחורש זה ונסבך בזה. אמר לו הקב"ה: אברהם, כך עתידין בניך להיות נאחזין בצרות ונסבכין במלכיות ונמשכין ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליון ומיון לאדום, וסופן ליגאל בקרנו של איל זה... ר' חונא אומר, מלמד שהראה לו הקב"ה את האיל ניתש מחורש זה ונסבך בזה, אמר לו כך עתידין בניך להיות נאחזין בעונות ונסבכין בצרות וסופן ליגאל.¹⁰

5. מדרש הגדול בראשית כ"ב יט, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' שס. ובתנחומא וירא כג הנוסח הוא: "...כאלו אפרו צבור על גבי המזבח..."

6. מדרש הגדול בראשית כ"ב יב, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' שנה. וראה דברים דומים גם במדרש שכל טוב בראשית כ"ב יח, מהד' בובר עמ' 64, ובפרקי דרבי אליעזר פרק לא.

7. בעלי התוספות על "ויגדלו הנערים" (כ"ה, כז), בתוך: **הדר זקנים על התורה**, ליוורנו ת"ר, י ע"ב, בשם מדרש שמצא ר' יצחק בן אשר הלוי.

8. מדרש הגדול (לעיל, הערה 5).

9. רמב"ן על בראשית י"ב, ו; שפת אמת וירא שנת תרמ"א ותרמ"ב על הפסוק "כי ידעתינו למען אשר יצוה..."

10. מדרש הגדול בראשית כ"ב יג, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' שז.

רבות השלכותיה של העקדה בזיכרון ובתודעה הלאומית והדתית. מצד אחד, העקדה נהפכה למופת, לדגם (quintessence) של מיתה על קידוש השם במשך ההיסטוריה, כפי שמוזכר בקינות¹¹ ובסליחות¹², וכדגם לחיקוי וכאידיאל כפי שהשתמשו בו האישה מרים ושבעת בניה¹³, לוחמי מצדה¹⁴, הרוגי מסעי הצלב¹⁵ וטבוחי השואה¹⁶. העקדה מתפקדת גם כמגן נגד הגויים והחטאים, הן כמאגר של זכות אבות הן ככפרה¹⁷. מצד שני, מכיוון שיצחק ניצל בסופו של דבר ולא נשחט, הצלתו נהפכה לדוגמה להשגחת ה' על עמו ונכונותו לבוא לעזרתם בעת צרה ובעת זעקה, כפי שמוזכר בתפילת יום הכיפורים¹⁸.

לפי הסיפור המקראי, אליהו ואלישע הולכים ומדברים, ופתאום אלישע רואה סערת אש ובתוכה רכב אש עם סוסי אש, ואליהו הועלה עליו ועלה לשמים. מכיוון שלא כתוב לגבי אליהו לשון מיתה, אמרו חז"ל ש"אליהו לא מת"¹⁹. מטבע הדברים, גם אצל אליהו יש אוסף של פירושים המוסיפים נתונים ופרטים כדי להסביר את הסתלקותו הלא טבעית. יש דעה שאליהו נלקח בסערה ונישא אל גן עדן אשר בארץ ושם הוא יושב בגוף ובנפש²⁰, ויש מסבירים שבעלייתו "אליהו נעשה רוחני והגוף

11. למשל, בקינה של הקליר, "איכה ישבה חבצלת השרון": "סלה אביי מורי הוריה. ולא נזכר לי עקדת מוריה" (ד' גולדשמידט [מהדיר], **סדר הקינות לתשעה באב**, ירושלים תשל"ז³, עמ' נ).
12. "אנא הבט בצדקת עבדיך חסידיך. אשר הערו נפשם למות עליך... ורצו לזבח ופשטו צואר. ועמדו בנסיון ונאמנו... את אלה מזבחות זכור. ואלה עקדות תראה..." (סליחות לערב ראש השנה, **סדר הסליחות במנהג פולין**, מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ה, עמ' קיג).
13. גיטין נז ע"ב; איכה זוטא פרשה א, נא; ילקוט שמעוני איכה ב רמז תתרכט.
14. ראה את נאומו של אלעזר בן יאיר במצדה לפי יוסיפוס פלויוס מתוך **מלחמות היהודים**, ז, פרק ח.
15. על פי רבי שלמה ב"ר שמשון, הקדום בין רושמי הזיכרונות מגזרות תתנ"ו, שלדבריו שמע אותם מעדי ראייה. נזכר אצל: א"מ הברמן, **ספר גזירות אשכנז וצרפת**, ירושלים תשל"א, עמ' לא-לב, מג.
16. למשל, קינת 'אלי אלי' מאת יהודה לייב ביאלר, ורשה תש"ה, בתוך: י' תידור-באומל, **קול בכיות השואה והתפילה**, רמת גן 1992, עמ' 151-152.
17. תרגום אונקלוס והתרגום המיוחס ליונתן על בראשית כ"ב, יד.
18. למשל בסליחות: "עננו ה' עננו... מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו" (**סדר הסליחות** [לעיל, הערה 12], עמ' טז), ובפיוטי מוסף של יום הכיפורים: "יום מימים הוחס / יום כפור המיוחס... מפעלות עוקד ועקוד / מאז בידם פקוד / מופת הכמוס לפיקוד / מוקש להבעית בסיקוד / כהבטחת סביכת איל / כפרו הנצור לחיל / כן תעצים חיל / כורעין בעצם וליל..." (ד' גולדשמידט [מהדיר], **מחזור לימים נוראים**, כך ב: **יום כפור**, ירושלים תשל"ל, עמ' 334-335).
19. **אוצר המדרשים** (אייזנשטיין), עמ' קצד, ד"ה כל ימי בראשית. מה שכתוב לגבי חנוך "...ואיננו כי לקח אתו אלהים" (בראשית ה', כד) אינו רלוונטי לחקירה זו, כי מדובר בהקשר תרבותי-דתי אחר לגמרי, שאינו מובן לנו כל כך.
20. ר"י אברבנאל על הפרק.

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

כלה באש העליוני" והצטרף לפמליה של מעלה (רד"ק על מל"ב ב', יא). לפי מקורות מקראיים וחז"ל מקראיים, אליהו עתיד להתגלות באחרית הימים כמבשר הגאולה וכלוחם נגד גוג ומגוג ביום ה', יביא לתחיית המתים,²¹ ואף יישב קושיות הלכתיות וישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. אבל בינתיים, עד אותו היום הגדול והנורא, אליהו הוא דמות נוכחת. הוא אורח מבורך בכל ברית ובכל סדר פסח, ומסופר עליו שהוא שכיח בבתי מדרשות ומתגלה לאנשים, אם בחלום ואם במציאות, במיוחד בשעת צרה.²²

ג

העלייה השמימה במל"ב ב' מסמלת ומציינת את השלמת מסירת התפקיד מהמורה לתלמיד – מאליהו לאלישע. תהליך זה התחיל במעמד הר חורב, בציווי "ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיו" (מל"א י"ט, טז) – והמשיך מיד אחר כך, כשאלהו פוגש באלישע החורש בשנים עשר צמדים, משליך עליו את אדרתו, ובכך מסמן לו ללכת אחריו ולשרתו. העלייה השמימה היא היא המנוף המפעיל את העברת רוח הנבואה על ידי התגלות סערת רכב אש שאלישע זכה לראותה ו'נסחף' בתוכה. שהרי כוח הנבואה לא בא בירושה; הוא דבר ייחודי ואישי שאין בו עניין של העתקה מאדם לאדם, "אין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד" (סנהדרין פט ע"א). אלישע נסחף במראה רכב האש של רבו, אבל הוא יהיה נביא אחר לגמרי.

מבחינת הכתוב, כפי שנתפרש במדרש, גם אברהם וגם יצחק עברו את בחינת הניסיון של העקדה, אשר הסתיימה בעליית האיל לעולה תחת יצחק. על ידי השתתפותו הרצונית, יצחק זוכה להיות היורש בשושלת אבות האומה – תפקיד שהיה מוטל עליו כבר מרחם אמו אבל הושלם עם העקדה.²³ ולכן, אחרי העקדה ואחרי מיתת שרה אמנו והעיסוק בקבורתה, ראה אברהם חשיבות עליונה בצורך לממש את העברת הירושה ליצחק בחיפוש אישה מתאימה לו למימוש מעמדו. על המילים "ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם... הנה ילדה מלכה...", מעידים חז"ל כי מיד אחר העקדה נתבשר אברהם כי נולדה בת זוגו של יצחק שאתה יוכל לבנות את העם.²⁴

לא מדובר כאן בהעברת רוח נבואה וגם לא בהעברת תפקיד במובן פונקציונלי, אלא בהעברת הסטטוס של אחד מהאבות. אבל גם זה איננו בהעקדה – יצחק פועל

21. מלאכי ג', כג, כד; סדר עולם רבה פרק יז; סוטה פ"ט מט"ו.

22. למשל: בבא מציעא פה ע"ב; מדרש אלה אזכרה, בתוך: א' ילינק (מהדיר), בית המדרש ב, עמ' 68. וראה בפירוט בסדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא, מהד' איש שלום, במבוא של המהדיר,

מאמר ד, עמ' 27-44.

23. בראשית י"ח, יח; כ"ב, י, יב, יז-יט.

24. בראשית כ"ב, כ, ורש"י שם.

בדרך אחרת, לפי אישיותו ולפי השגתו את האלוהים. אפשר לומר שיצחק פועל בהמשך דרכו על פי מידת הדין – שהיא ההפך ממידת הרחמים שעל פיה פעל אברהם.²⁵

ד

מל"ב ב'	בראשית כ"ב
...וַיֵּלֶךְ אֱלֹהֵי וְאֵלִישַׁע מִן הַגִּלְגָּל... וַיֵּרְדּוּ בֵּית אֵל... וַיָּבֹאוּ יְרִיחוֹ... וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם. וַיְהִי הַמָּה הַלְכִים הַלּוֹךְ וַדְּבַר וְהִנֵּה... וַיָּשֶׁב וַיַּעֲמֵד עַל שַׁפַּת הַיֶּרְדֵּן (א-יג).	וַיֹּאמֶר קַח נָא אֶת בְּנֶךְ... וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמִּרְיָה... וַיֵּקֶם וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים... שָׁבוּ לָכֶם פֶּה... וְאֲנִי וְהַנֶּעֱר גִּלְכָּה עַד כֹּה... וַיִּקַּח אֲבִרָהָם... וַיֵּשֶׁם... וַיִּקַּח... וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו... וַיֵּלֶךְ אֲבִרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵל... וַיָּשֶׁב... וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ... וַיָּשֶׁב אֲבִרָהָם בְּבָאָר שָׁבַע (א-יט).

בשני הסיפורים יש שימוש מרובה בשורש ה"לך". בתחילת בראשית כ"ב, ה' מצווה את אברהם "לך לך"; גם אליהו ואלישע מופיעים בתחילת מל"ב ב' כשהם הולכים מן הגלגל. ההליכה ממשיכה בשני הסיפורים לקראת העליות שהן השיא – העקדה וסערת האש. בשני הסיפורים ההליכה מסתיימת ב"וישב" – עם החזרה למקום מוצאם. שתי ההליכות מתמשכות בזמן ובמקום – בבראשית מדובר בהליכה של שלושה ימים, מהדרום אל הצפון, לארץ המוריה אל "אחד ההרים אשר אמר אליך". לגבי אליהו ואלישע, לא כתוב כמה זמן הם הלכו ביחד מן הגלגל, אבל מדובר בהליכה ארוכה, שבה שלוש תחנות ביניים, בכיוון דרום-מזרח לעבר הירדן. בבראשית כ"ב מדובר לא רק בהליכה שיש בה עלייה גאוגרפית – אל ההר, אלא גם בעלייה בהר, עלייה שיש בה ריכוז גדול של רוחניות.²⁶ לעומת זאת, אליהו ואלישע הולכים מבקעת הירדן לכיוון חוץ לארץ – למקום אשר לכאורה אין השכינה שורה בו²⁷ – אבל מתברר שגם שם הם חווים התגלות אלוהית.

במשך שירותו אליהו עובר במקומות רבים, בפריסה גאוגרפית נרחבת: גלעד, נחל כרית, צרפת, הר הכרמל, המדבר, הר חורב, שומרון, יזרעאל – כאיש נודד ולפעמים גם כנרדף. יצחק, בניגוד לכך, הוא איש ההיאחזות באדמה – הזורע וחופר

25. רמב"ן ד"ה ופחד יצחק היה לי (בראשית ל"א, מב): "...והוא מדת הדין של מעלה..."; שפת אמת פרשת וירא שנת תרנ"ח: "הצדיקים אברהם ויצחק שהי' מדת כל אחד מהופך מחברו ובמעשה העקידה נעשין אחד והכול היה כדי למתק הדין... כי מדתו של יצחק היא הגבורה..."; סיפור העקידה נכתב בעיקר בשם אלוהים, שהוא המסמל את הדין.

26. פרקי דרבי אליעזר פרק לא; תרגום ירושלמי ורד"ק על בראשית כ"ב, יד.

27. מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא פרשה א, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 2-3.

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

בארות. אליהו התשבי גם עובר בשני עברי הירדן, בארץ וחוצה לה – במקום שבו כנראה נולד. יצחק, בניגוד לכך, הוא 'עולה תמימה', ונאסר עליו לצאת מארץ ישראל. בשני הסיפורים ההליכה ממלאת לא רק תפקיד טכני של הגברת המתח אצל הקוראים; היא גם מאפשרת לדמויות הפועלות לחשוב ואולי לשוחח בנחת רוח על משימתם, עד שבסופו של דבר יגיעו למצב של "וילכו שניהם יחדו" (בראשית כ"ב, ו, ח) או למצב של "וילכו שניהם" (מל"ב ב', ו).

ה

בשני הסיפורים יש אווירה של מסתורין האופפת את הכתוב. בבראשית, זו השתיקה הרועמת של יצחק במשך שלושת הימים המתוחים, הנשברת לבסוף בשאלתו "ואיה השם לעלה". גם במלכים, למרות שידוע לבני הנביאים ולאלישע "כי היום ה' לקח את אדניך מעל ראשך", אין לדבר על הדבר בגלוי ולא לפרשו, ולכן אלישע עונה "החשו" (פס' ג, ה). רק כשאליהו ואלישע עוברים את הירדן, אליהו שובר את שתיקתו לגבי מטרת הליכתו ואומר: "שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך" (פס' ט).

ו

בשני הסיפורים יש גם מאמץ לצמצם את מספר השותפים בתהלוכה. בבראשית, מי שנשאר במורד ההר, "מבחוץ", הם הנערים והחמור, ונאמר להם "שבו לכם פה" (פס' ה). במלכים, אלישע מסרב שלוש פעמים, בלשון שבועה, לבקשת אליהו להישאר "מבחוץ" עם בני הנביאים: "שב נא פה" (פס' ב, ד, ו). בדבקתו בשלו הוא ממשיך ללוות את אליהו לאורך כל הדרך עד לעבר הירדן.

בבראשית, הקריאה "שבו לכם פה" היא לא רק אמירה המחדדת את החיבור והשיתוף של אברהם ויצחק בניסיון האמוני, אלא גם אקט של סלקטיביות הבא למנוע את השתתפותם של הנערים במעמד זה. חז"ל מזהים את הנערים עם ישמעאל ואליעזר,²⁸ ומספרים שהם כבר החלו להתווכח מי ראוי יותר להיות היורש של אברהם.²⁹

בהתאם לדמותו המקראית, אליהו האיש הבודד – "אני נותרתי נביא לה' לבדי" (מל"א י"ח, כב), "ואֲנֹתָר אֲנִי לְבַדִּי" (י"ט, י) – התכוון להגיע גם לעבר הירדן לבדו, בלי ליווי אנשים. גם אצל אליהו הקריאה "שב לך פה" ממלאת תפקיד של צינון, כשהוא מנסה להיפטר מאלישע. למרות ששימש אותו בנאמנות, קשה לו להעריך את

28. ראה בתרגום המיוחס ליונתן על הפסוק.

29. חז"ל דורשים את המילים "ויהי אחר הדברים האלה" (כ"ב, א). ראה: סנהדרין פט ע"ב; פרקי דרבי אליעזר פרק לא; תנחומא (בובר) וירא מב, עמ' 109.

אלישע, איש חברתי ומשפחתי הנוהג אחרת ממנו, כמי שראוי לרשת אותו. רק בסוף, בעקבות דבקותו של אלישע, אליהו יודע בוודאות שאלישע הוא יורשו, שאינו מציית לו אבל שואב ולומד ממנו.

ז

הדו־שיח היחיד במקרא בין אברהם ליצחק מתחיל ב"אבי" ומסיים ב"בני". ריבוי השימוש במונחים של חיבה "אבי" ו"בני" בסיפור העקדה מגביר את מעמד הניסיון ומוסיף לפתוס בסיפור. בניגוד לכך, במעמד הפרדה במלכים נמצאת רק הקריאה של אלישע "אבי אבי" כלפי אליהו, מורו ואביו הרוחני, אבל חסר כל מונח של חיבה של אליהו כלפי אלישע. ואולי כתיקון לעתיד לבוא, יישלח אליהו להשיב "לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (מלאכי ג', כג-כד).

ח

השורש רא"י (רא"ה) ממלא תפקיד חשוב בשני הסיפורים. בבראשית כ"ב הראייה נעשתה רק על ידי אברהם, "וירא את המקום מרחק", "וירא והנה איל" (פס' ד, יג). ברם, על שאלת יצחק "איה השה לעלה?", אברהם עונה "אלהים יראה לו השה לעולה", ומשמעות המילה כאן היא שונה: האלוהים עצמו ידאג לספק את השה – הקרבן המתאים והראוי. לא בכדי, ה"יראה לו" של האלוהים הביא לזה שאברהם רואה פתאום ("והנה") "איל אחר נאחז בסבך". זאת אומרת, האלוהים האיר לאברהם ונתן לו את היכולת לראות מה שלא ראה לפני כן!³⁰ הנקודה הזאת הייתה, כנראה, בעיני אברהם המרכיב המרשים מכול, משום שהוא בחר בו בקריאת שם המקום "ה' יראה". יכול להיות שהכוונה של אברהם בקריאת שם המקום "ה' יראה" הייתה לבטא ששם נגלה לו האלוהים לא רק כגדול ונורא, אלא גם כטוב ומטיב.³¹ בעת זקנת יצחק, הכתוב מספר "ותכהין עיניו מראת" (בראשית כ"ז, א). זהו מצב של עיוורון פיזי, אבל במידה מסוימת הראייה שלו לקויה גם במובן התפיסתי – הוא אינו רואה את המציאות שלפניו ואינו מבחין באופיים של שני בניו. אולם רבקה מבינה שדווקא יעקב, "איש תם יושב אהלים" (שם כ"ה, כז), מתאים יותר מעשו, "איש ידע ציד איש שדה" (שם), להיות היורש של האבות. יצחק אינו קורא נכונה את המציאות, אבל אולי אפשר לטעון שיש לו היכולת להביט עמוק בעתיד הרחוק

30. כפי שכתוב, "באורך נראה אור" (תהילים ל"ו, י).

31. הפסוק, "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יִרְאָה אשר יאמר היום בה' ה' יִרְאָה", מעורפל מאוד. לפי המסורת, הפסוק מתייחס למצוות הראייה בשלוש רגלים: "שלוש פעמים בשנה יִרְאָה כל זכורך אל פני האדון ה'", "ולא יִרְאוּ פני ריקם" (שמות כ"ג, יז, טו). לפי ההלכה סומא פטור ממצוות ראייה בגלל הקשר בין לראות ולהיראות.

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

ולראות את סוף התהליך, את החזון הנבואי שיעקב ועשו עתידים להתחבר זה לזה: "ועלו מושעים בהר ציון לשפט את הר עשו והיתה לה' המלוכה" (עובדיה א', כא). הראייה של יצחק היא ראייה של נצח, ולכן הוא כבר רוצה את החיבור בין יעקב לעשו; אבל רבקה מבינה שעוד לא הגיע המועד ושאי-אפשר לקצר את התהליך.³² "הראייה" של יצחק המביט השמימה – כשהוא נמצא עקוד על גבי המזבח ברגע של התגלות, וכתוצאה מן הדמעות של המלאכים הנוטפות לתוך עיניו והיו רשומות בתוך עיניו³³ – היא הגורמת למסך הפיזי מצד אחד, ולמבט קדימה מצד שני.

גם בסיפור במלכים, השורש רא"י משמש כמילה מנחה. היכולת לראות את ההתגלות היא המבחן והסימן להשראת הנבואה.³⁴ המבט של אלישע והסתכלותו ברכב האש מביאים לו את רוח הנבואה, "אם תראה אתי לקח מאתך יהי לך כן..." (מל"ב ב', י).

כמונח-נגד לחשיבות ולמרכזיות של הראייה בשני הסיפורים, נמצאת העמידה מרחוק, המעניקה לקורא תחושה של פרספקטיבה: "וירא את המקום מרחוק" (בראשית כ"ב, ד); "ויעמדו מנגד מרחוק" (מל"ב ב', ז).

ט

קשה לא להשוות את יצחק ואליהו בתכונה המשותפת להם, שהיא מידת הדין. כפי שהזכרנו, יצחק מזוהה במסורת עם מידות הגבורה והדין, ומידת הדין מתבטאת בסיפור העקדה בשימוש הכמעט בלעדי בשם 'אלהים'. ולכן, יצחק מכונה דווקא 'עולה' ולא סתם קרבן. קרבן העולה, הנשרף כולו לה', קודם תמיד ברשימת הקרבנות, כי הוא מסמל את יראת ה' שהיא היסוד הראשוני. העולה היא קרבן הבא גם בנדבה, אבל היא גם מכפרת על האדם. אולי זו הסיבה שהכתוב מקשר את הניסיון רק עם אברהם ולא עם יצחק, כי מצד מידתו של יצחק היה מצופה מכל אדם להיות מוסר נפשו לשחיטה בפועל.³⁵

מידת הדין מתבטאת אצל אליהו בעיקר בקנאותו הרוחנית "קנא קנאתי לה' אלהי צבאות" (מל"א י"ט, יד). יש מסורת קדומה המזהה את אליהו עם פינחס הכוהן,³⁶ "בקנאו את קנאתי בתוכם" (במדבר כ"ה, יא), כששניהם שייכים למידת "דינא תקיפא דיצחק".³⁷ קנאותו של אליהו היא מידה מבורכת ביסודה, אבל היא קשה להגשמה

32. שמעתי את הדברים מגב' יעל שלוסברג בשיעור במת"ן.

33. בראשית רבה פרשה סה א, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 719; התרגום המיוחס ליונתן על כ"ב, י.

34. "כי לנביא היום יקרא לפנים הראה" (שמ"א ט', ט).

35. שפת אמת פ' וירא שנת תרמ"ג.

36. ילקוט שמעוני פנחס רמז תשעא, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' 512; פרקי דרבי אליעזר פרק כט.

37. זוהר במדבר, רלו ע"ב.

במציאות, ואינה תואמת את האופי של הטבע האנושי, ולכן אליהו הוא נושא לביקורת במעמד הר חורב, וכתוצאה מכך הוא נדחה מתפקידו.

אליהו הוא גם איש בודד, "אני נותרתי נביא לה' לבדי". קשה לו להתקשר עם אנשים ולהתחבר עמם – הוא אינו איש דברים. אליהו גם אינו איש משפחה ולכן קשה לו להבין את העיכוב שיש לאלישע להיפרד ממשפחתו, ולא מוצאים אותו בחברת בני הנביאים כמו את אלישע.³⁸

תכונת הקנאה המאפיינת את אליהו מלווה אותו גם כמטפורה, על ידי האש הממלאת תפקיד חשוב בפעולות הדרמטיות שלו, כשהוא לוחם נגד זלזול בכבוד ה' בהר הכרמל,³⁹ עם שלוחי אחזיהו,⁴⁰ וכמובן בהסתלקותו בסערה השמימה ברכב אש עם סוסי אש. במקרא, האש מסמלת את תכונת ה' כאל קנא, ואת מידת הדין.⁴¹ גם בסיפור העקדה, האש מלווה את המעמד הדרמטי לא רק בתור מרכיב טכני כדי להבעיר את המזבח, וכסמל למידת הדין של יצחק; לפי חז"ל, נמצא עמוד האש בסיפור ביחד עם הענן כדי לציין את מקום ההר.⁴² בסיפור העקדה האש עולה מלמטה למעלה ואילו אצל אליהו האש יורדת מלמעלה למטה.

מה שמניע את הקנאה היא השאיפה לשלמות דתית, כלומר התשוקה לראות את כל העולם במצב האידאלי. אבל אין לקנאה מקום בעולם הזה, המבוסס על השלמה עם ההווה האנושית הפגומה והשברירית.⁴³ לכן, עובר אליהו לרשות העליונים, שם נוהגים כללים נשגבים אלו, ונגזז לעתיד לבוא עד היום "הגדול והנורא".

במרוצת הזמנים, עברה דמותו של אליהו שינוי אדיר בתודעת האומה. הנביא הנרדף, המלא קנאה ותוכחה, הפך לאהוב העם הדואג לכל צרכיו בחסד וברחמים, כשאחד מתפקידיו הוא "להשיב לב אבות". וכפי שהזכרנו למעלה, לפי המסורת הוא מגיע לכל שמחת ברית, מלווה אותנו בשעת הפרדה מהנשמה היתרה במוצאי שבת, ומתארח בכל בית בליל הסדר. שינוי זה שעבר אליהו כבר מרומז בשמו, אליהו, המכיל בתוכו שם ה' – ודווקא השם המזוהה עם מידת הרחמים.

למרות ההבדלים המשמעותיים בין שני הסיפורים הדרמטיים האלו, מה שמאפיין את עליות יצחק ואליהו, הן לפי פשט הכתובים הן לפי הספרות החוץ מקראית, היא התכונה של עירוב התחומים ועירוב הרשויות של העליונים והתחתונים. האדם היחיד שמתואר במקרא כמי שעלה למרום בגופו הוא אליהו

38. גם יצחק הוא איש בודד, האהוב "לשוח בשדה".

39. "ותפל אש ה'" (מל"א י"ח, לח).

40. "הנה ירדה אש מן השמים" (מל"א כ"ב, יד).

41. למשל: "ומראה כבוד ה' כאש אכלת" (שמות כ"ד, יז); "ובאש קנאתו תאכל כל הארץ" (צפניה א', יח); "כי הנה ה' באש יבוא" (ישעיהו ס"ו, טו); "כי ה' אלהיך אש אכלה הוא" (דברים ד', כד).

42. פרקי דרבי אליעזר כז; בראשית רבה פרשה נו ב, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 595.

43. ראה: ע' ישראלי, 'קנאתו של אליהו', דרך אגדה ו, תשס"ג, עמ' 122.

מה בין עליית יצחק (למזבח) לעליית אליהו (לשמים)

הנביא, וכפי שראינו דבר זה גרם לתהיות ולמחלוקות אם הוא חי או מת. גם בחייו, בשירותו כנביא, ייחסו לו כוחות על־טבעיים.⁴⁴ לגבי יצחק, ראינו שהגדרתו כעולה והיעדרותו מיד אחרי העקדה, גרמו לכל מיני סברות ותאוריות שאולי יצחק מת בפועל ואחר כך קם לתחייה. גם ראינו שבמקביל, נמצא אצל יצחק ואליהו עירוב זמנים, המקשר את ההווה עם העתיד – עם הנצח. תכונות אלו מאפשרות למעמד העקדה ולסערת האש לסמל את הנזילות וחוסר הקביעות של הגבולות בין העליונים לתחתונים, בין החיים למוות, ובין העבר לעתיד, ועל ידי כך לחזק את האמונה והתקווה בשעות משבר לעם ישראל בכל הדורות. כבר הבחינו חז"ל בסיפור העקדה רמזים לגאולה העתידה, כדברי ר' חנינה בן דוסא:

אותו האיל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה: אפרו של איל הוא יסוד על גבי המזבח הפנימי... עורו של איל הוא אזור מתניו של אליהו... שתי קרניו של איל, של שמאל נשמע קולו על הר סיני וקרן של ימין הוא גדול משל שמאל שהוא עתיד לתקוע בו לעתיד לבא (פרקי דרבי אליעזר פרק לא).

לסיום, נפנה את תשומת לבנו ליצחק, שמסביב לשמו יש דרמה שלמה מלאה אירוניה, משחק מילים ובסופו של דבר תקווה לעתיד וציפייה לגאולה. למה התכוונה שרה באמרה "צחק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי" (בראשית כ"א, ו), כתגובה לקריאת שמו "יצחק" על ידי אברהם בפקודת ה' (בראשית י"ז, יז-יט)? כנראה היא הבינה שיש בשם "יצחק" תוכחה עדינה ל'צחוק' שלה בשמעה את בשורת הלידה על ידי המלאכים (בראשית י"ח, יב), אבל בו בזמן השם מביע תחושות של שמחה ואושר. השמחה היא לא רק אישית, אלא מדובר במאורע שיש לו משמעות לאומית שקשורה להמשכיות של ברכת אברהם.⁴⁵

לא בכדי, השם "יצחק" מלווה את כל הדורות בישראל והוא משדר מסר שאף שלידתנו וגידולנו כעם הם מתוך מסירות נפש רבה, ושהחזון שלנו נתקבל בלעג ובאשמה של התנשאות, בסופו של דבר, "אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה" (תהילים קכ"ו, ב). ואכן, גם הצרה וגם השמחה של שני סיפורים אלו אין כיוצא בהן.⁴⁶

44. "והיה אני אלך מאתך ורוח ה' ישאך על אשר לא אדע ובאתי להגיד לאחאב ולא ימצאך והרגני" (מל"א י"ח, יב); "...ויבקשו את אדניך פן נשאו רוח ה' וישלכוה באחד ההרים או באחת הגיאיות" (מל"ב ב', טז); "...ויקם יהורם על ממלכת אביו... ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא לאמר...", לאחר שאליהו כבר איננו (דה"ב כ"א, ד, יב).

45. בראשית י"ב, ג; י"ז, טז.

46. ויקרא רבה פרשה יא, מהד' מרגליות עמ' רלד, כפי שהזכרנו בהתחלת המאמר.